

Válasz az opponensi véleményekre

Erdős Tibor, Mellár Tamás és Muraközy László opponensi véleményéhez adott válaszat köszönetmondással kell kezdenem, és nem a kötelező udvariasság okán. Mindhárom vélemény igen alapos, már a terjedelme miatt is figyelemre méltó elemzés: a három opponens összesen 28 sűrűn gépelt oldalon fejt ki véleményét.

Felteszem, a részletes kifejtés, az értekezésemben exponált kérdésekre való érdemi reagálás a három opponens részéről – ami az értekezés szerzőjének természetesen igen jólesik – annak is szólhat, hogy a magyar gazdaságpolitikák jelenének és közelmúltjának alakulása valóban elsőrendű fontosságú közgazdaság-elméleti kérdések sokaságát veti fel. Az értekezés megírása idején (2013) és azóta is élénk szakmai (valamint politikai) viták zajlanak a nem szokványos gazdaságpolitikák körül. Ez a körülmény pedig sürgetővé teszi, hogy a közgazdaságtan művelői, főként pedig a gazdaságpolitika kutatói állást foglaljanak. Másfelől a rengeteg változás kihívás is az elemző, értelmező, általános összefüggéseket kutató szakemberek számára. Ahogy Erdős Tibor akadémikus írja opponensi véleményének 13. oldalán: „az elmúlt 8-10 év, főként a hamarosan elmúló négy év gazdasági eseményei, de mindenekelőtt az ezeket érintő gazdasági-politikai döntések, a kritikus és az összefüggéseket mélyrehatóan elemző szakemberek számára valóságos kincsesbányának számítanak”. Muraközy László is reflektál a jelen izgalmas, folyamatban levő történéseire, amikor ezekre utalva így fogalmaz opponensi véleményében: „Ez utóbbi korszak kapcsán igen gyakran hangzik el a ’nem szokványos’ jelző, és a szerzőt ez is inspirálhatta annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy vajon az ez előtti időszakokban valóban ’szokványos’, ’ortodox’ volt a magyar gazdaságpolitika, vagy sem.” (2. old.)

Valóban, a legutóbbi idők rendhagyó és gyorsan változó gazdaságpolitikai döntései befolyásoltak az értekezés elkészítésében. Monográfiában (Bod: Gazdaságpolitikai döntések válságos időkben: a magyar eset, 2008-2010. Budapest, 2011.) és számtalan szakcikkben, publicisztikai írásban reagáltam a 2008 utáni magyar gazdaságpolitikai eseményekre. Talán ezen értekezés keretein belül is lehetett volna explicit módon állást foglalnom a legutóbbi idők főbb gazdaságpolitikai fordulatairól: Erdős Tibor kritikailag említi fel „egyes unortodox döntések értékelésének” hiányát – 12. old. Úgy gondoltam viszont, hogy a csatolt irodalomjegyzékem alapján látható: mind a szaktudományos, mind a széles nagyközönségnek

szóló publikációkban rendszeresen elemeztem-elemzem a folyó ügyeket. Ám az értekezés tárgya valóban ennél időben és térben tágabb.

Hogy nem túl tág-e, arra az opponensi véleményekben foglalt kritikák alapján kitérek a továbbiakban. A *tág időtáv kiválasztását* nem a folyó gazdaságpolitikai ügyekkel kapcsolatos óvatosság szempontja motiválta, hanem az a módszertani kiindulás, amely szerint a gazdaságpolitikai döntéshozatali rutinokban, a gazdaság és a társadalom szereplőinek a viselkedésében, reagálásában, valamint az intézményi keretekben hosszú időre kiterjedő pályafüggőség mutatható ki. A magyar viszonyok között történelmi korszakokon átnyúló tapasztalat az, hogy az adott kor meghatározó elvrendszeréhez képest visszatérően heterodox a gazdaságpolitikai gyakorlat; történelmünk számos szisztéma-változása közepette szinte ez az egyetlen, ami állandó.

- - - - -

A továbbiakban az opponensek által vitatott, kritizált vagy továbbgondolásra érdemesnek tartott főbb kérdésekre térek ki. Az egyik *a periféria és a nem standard gazdaságpolitika* viszonya, amelyre vonatkozó kifejtésemet Mellár Tamás a heterodox gazdaságpolitika tartalmi meghatározása kapcsán említi kritikai élel, míg ezt Muraközy László inkább abból a szempontból említi fel, hogy a disszertáció a magyar eset feldolgozására koncentrált, és az állítások zömét „nem feltétlenül általánosíthatjuk a peremvidék egészére” (1. old.).

Az utóbbival kezdve: az értekezés valóban döntő részben a magyar gazdaságpolitikai gyakorlat és annak doktrinális alapjainak témakörében marad – hiszen az értekezésben összefoglalt több évtizedes kutatói, szakmai tevékenységem zöme a magyar eset(ek)re irányult. Azonban az értekezés alcíme tartalmi összefüggést exponál. Először is a sajátosan magyar gazdaságpolitikai megoldások (legyenek azok a decentralizált szocializmus „mechanizmus-reformjai”, vagy a legújabb időszak adórendszer-változtatásai) térségi kitekintésben nem számítanak teljesen egyedülállónak, minden idioszinkratikus vonásaik ellenére sem. Másodszor pedig a követett gazdaságpolitikai gyakorlat külső elemzői, a tőkepiaci szereplők, nemzetközi intézmények maguk is valamilyen térségi keretben tekintenek az egyes államok gyakorlatára. Az már csak erősíti a peremvidék mint fogalmi keret használatának indokoltságát, hogy a gazdasági és politikai elemzők szótárába 2008 után hirtelen bevonult az „európai periféria” fogalma (valószínűleg anélkül, hogy mélyebb tartalmi kapcsolatban lenne ez a szakmai kör I. Wallerstein és a függőségi irodalom világlátásával).

A kritikai megjegyzést – a peremvidék más országainak gazdaságpolitikai ügyei csupán vázlatosan vannak jelen az értekezésben – elfogadva, mégis lényegesnek tartom, hogy a saját út követésének visszatérő magyar dilemmáit ne önmagában, szinte nemzetkarakterre emelve tárgyaljuk, hanem úgy, ahogy az alcím szól: az európai peremvidék kötöttségei között. („Gúzsba kötve táncolni” – az ismert gazdaságpolitikus megfogalmazás szerint.) Annak tisztázása, hogy az európai integrációs keretek között élő, ám gazdaságilag kevésbé fejlett tagállamokban (tartozzanak a volt tervgazdaságok vagy a Club-Med néven aposztrofált déli periféria országai közé) milyen közös jellemzők mutatkoznak, valóban további feladat; elvégzése leginkább az érintett országok kutatóinak összehangolt erőfeszítésétől várható.

Magam az értekezés záró fejezetében néhány következtetést és tézist fogalmaztam meg e témakörben. Kiemeltem azt a módszertani szempontot, miszerint az európai mag-országokhoz viszonyított peremvidéken a gazdasági fejlettséget hangsúlyosabban kellene állományi mutatókkal mérni a szokásos flow-mutatókon túl, hogy a reál-konvergencia ügyében valamint a gazdaságpolitikai mozgástér dolgában tisztábban lássunk. Máskülönben nem érthető, hogy a flow-mutatók (pl. GDP/fő) alapján jól álló tagállamok miért kerülnek aránytalanul mély recesszióba a pénzfolyamatok hirtelen leállása idején, amint ezt tapasztalhattuk 2008 után.

Ami a közgazdasági heterodoxia, a heterodox gazdaságpolitika és a peremhelyzet kapcsolatát illeti, az valóban bonyolult témakör. Amint az opponensek is kiemelik egyetértően: a fősodorbeli (standard) gazdaságpolitika mechanikus alkalmazása nem lesz sikeres egyfelől válságos időkben, másfelől a peremvidék sajátos intézményi, fejlettségi viszonyai között. Mindhárom opponens megjegyzi, a fejlett országokban („centrumban”) sem mindig követik a fősodorbeli gazdaságelmélet téziseit, illetve a nemzetközi „best practice” ajánlásait. A peremvidékről való kitörés sikeres (-nek induló – teszem hozzá) stratégiái mindenhol heterodoxak volt, a fogalomnak a jelen értekezésben használt értelmében. Ezt magam is így gondolom, de talán árnyaltabban kellett volna fogalmaznom a fejlett országok, vezető hatalmi körök által deklarált gazdaságpolitikai fő irány (mainstream) mint norma ügyében. Az egyik opponensem szerint amikor a peremvidéki gazdaságpolitika gyakori improvizálásait kritizálom, magam is a fősodor nézőpontját veszem fel. Egy másik opponensem szerint praktikus megfontolásból tekintem mintának a fejlett országokat. A harmadik opponens elfogadja a szokványos/nem szokványos gazdaságpolitikai döntések, illetve a fősodor/heterodoxia itteni megkülönböztetését, de utal arra, hogy a gazdasági fejlődés hatására a gazdaságpolitikai fősodornak, valamint az annak alapjául szolgáló mainstream közgazdaságtannak (elfogadott és uralkodó elméleti rendszernek) is változnia kell.

Ezzel kapcsolatban világossá kell tennem, hogy bár természetesen a szemünk előtt változott-változik az, amit gazdaságpolitikai fősodorként tartunk számon, és amit maguk a centrum-országok sem igyekeznek hüen betartani – ám mint viszonyítási és hivatkozási alap: létezik. Valamikori gyakorló gazdaságpolitikusként a rendszerváltozással együtt járó válság közepette a mainstream felől hol keményebb, hol szelídebb elvárásként kaptam meg azt, amit a latin-amerikai perifériára alkalmazva a „Washingtoni konszenzus” foglalt össze, majd amit fokozatosan kiegészített a „Brüsszeli konszenzus”. Ezek tartalmi elemeit, különösen mindegyiket elfogadni nem kötelező. Sőt a disszertációban részletesen kifejtett intézményi-viselkedési-gazdaságszerkezeti okok miatt nem is lehetne a siker esélyével egészében átvenni a „best practice-t”, bármennyire nyomatékosan ajánlják. Ám akkor igen jól kell érvelnünk a heterodox megoldások mellett, és természetesen alaposan ismerni kell az uralkodó elméleti rendszert.

Itt válik fontossá a közgazdaság-elmélet mint diszciplína, valamint másfelől a gazdaságpolitika megkülönböztetése. Az utóbbi részben alkalmazott gazdaságtan, de erős intézményi tartalommal, az adott nemzetgazdaság történelmi pályája miatti meghatározottságokkal, így valóban mindig egyedi jegyekkel. Azok létéből viszont nem következik, hogy a közgazdaságtan elméleti és módszertani alapjait, hosszú időszak kumulatív tudományfejlődési eredményeit relatívvá lehetne tenni, csupán azért, mert ’most már minden másként van’, vagy ’itt más szabályok érvényesek’.

Ebben az összefüggésben helyezendő el az a szövegrészem, amelyen egyik opponensem fennakadt, míg az abból következő tételt a másik opponensem a disszertáció fontos új megállapításai közé sorolta. A szövegrész így szólt: „Következik-e a helyi sajátosságok meglétéből szükségszerűen az, hogy más közgazdasági törvényszerűségek érvényesek itt, mint néhány száz kilométerrel arrébb? Nyilván nem. Ha engednénk annak a felfogásnak, hogy ’nálunk minden másként működik’, és ezen az alapon ’ránk nem vonatkoznak a máshol írott tankönyvek’, akkor utat nyitunk a szakszerűtlenségnek, amatőrizmusnak és voluntarizmusnak.” Álláspontomat gyakorlatból vett példán illusztráltam: az olyan peremvidéki országban, ahol az építkezéseken gyakran megdézsmálják az építőanyagot, elspórolják a cementet, a hidat tervező mérnök és a kivitelezés-vezető nem más fizikai törvényekből indul ki, mint mondjuk svéd kollégája, de több ellenőrző mérést iktat be, másként kalibrálja a tartóelemeket. A fizika, statika alaptörvényeit azonban ugyanúgy, sőt ha lehet, még inkább ismernie kell az itteni mérnöknek.

Az már további ügy, hogy – és most már visszatérhetünk a gazdaságelmélet területére – az uralkodó elméleti rendszerek maguk is változnak (Keynes és követői kiszorították a korábbi ortodoxiát a tankönyvekből). Valójában a tudomány szabadsága mellett a fő áramlat sosem teljesen homogén. Ezért az is gyorsan változhat, hogy mi számít elméleti heterodoxiának. Mindez azonban már a tudomány-fejlődés világába tartozik; ami a gazdaságpolitikai döntéshozatalt illeti, annak művelői – kövessék a 'best practice' ajánlásait, vagy attól tudatosan eltérhetnek – ismerjék és értsék a kor közgazdaság-elméletének alapvető összefüggéseit. Opponenseim más és más megfogalmazásban ugyanezt a követelményt hangsúlyozták, a jelen gazdaságpolitikusi gyakorlatának kritikájaként.

Érdemes-e a magyar gazdaságpolitika különféle szakaszain átnyúló közös jegyeket keresnünk? Az opponensi vélemények az értekezés fontos új megállapításai között kiemelnek több olyan tételt, amelyet az 1968 utáni sajátos („heterodox”) magyar mechanizmus-reformok alapján fogalmaztam meg: így azt, hogy az 1960-as években, a még reform előtti koncepciók szerint formált (deformált) nagyvállalati szerkezet idővel reformot lerontó hatásúnak bizonyult. Ennek a korszaknak a vizsgálata alapján született a szocialista vállalati vezetés autonómia-maximalizálásának tétele, amelyet opponensem nagy horderejű tételnek nevez.

Ezek a tételek valóban sokat megmagyaráznak abból a sajnálatos tényből, hogy az 1968-as „új gazdasági mechanizmus” reformjait követően a magyar gazdaság nem tűnt ki dinamikusabb gazdasági növekedéssel a térségbeli többi tervgazdaság közül, míg az adósságunk gyorsabban nőtt, az inflációs hajlam is nagyobb volt, mélyen rögzült. Hazai és külföldi kollégáimmal végzett akkori kutatásaim, amelyek kapcsolódtak az erős magyar empirikus vállalat-viselkedési irányzathoz, rámutattak az akkori különös magyar „mainstream” ideologikus eredetű gyengeségeire: a tényleges vállalati viselkedés más volt, mint amit a mechanizmus-reform szellemi alapjául szolgáló teória feltételezett.

Mondhatni, hogy ez a történelmi szakasz lezárult, legkésőbb a politikai és gazdasági rendszer 1990-es radikális megváltozásával, és így a későbbi gazdaságpolitikai dilemmákat illetően relevanciáját veszítette. Magam nem így gondolom, és a disszertációban érvelek is felfogásom emellett.

A három átfogott időszak (a reform-szocialista korszak, a rendszerváltozás, a 2008-as válságra adott válasz) gazdaságpolitikájának együttes kezelése mellett nem csak az szól, hogy a magyar gazdaságpolitikai döntéshozói kör személyi összetétele mutat bizonyos kontinuitást, és így a megelőző epizódok megélt, jól vagy rosszul megértett tanulságai később

gazdaságpolitikai evidenciaként előjöhetnek. Ennél fontosabb tényezőnek tartom, hogy a magyar társadalom a maga emlékezetével, átörökölt tudásával és hiteivel, elvárásaival nem kis mértékig a pályafüggőség tényezőjeként hat a mai napig. Ez a körülmény bekorlátozza a gazdaságpolitikai cselekvés mozgásterét. Leegyszerűsítve: a „gulyáskommunizmusban” szocializált társadalmi rétegek „gulyáskapitalizmust” várnak el az államvezetéstől.

Van azonban még egy tartalmi vonatkozás, ami az értékezésben kiemelt három szakasz együttes elemzése mellett szól, és az a gazdaság vállalat-szerkezetének ügye, amelyet véleményem szerint a magyar gazdaságpolitikai irodalom nem kezel jelentőségének megfelelően, holott ez lényeges strukturális vonatkozás, és átvezet az utolsó nagy témakörhöz, amelyben opponenseimmel szakmai vitában állok: a szociális piacgazdaság mint valós rendszerváltozati alternatíva.

A szociális piacgazdaság esélye, alkalmazhatósága. E ponton nyilvánvalóan vita van köztem, és két opponens által is megfogalmazott álláspont között. Az egyikük szerint eleve nem volt megvalósítható a szociális piacgazdaság koncepciója, ami egy más (világháború utáni német) környezetben kipróbált heterodox gazdaságpolitikai irányzat (Muraközy). Másik opponensem így fogalmaz: bár nem tudni, hogy mi lett volna, amennyiben a történelmi körülmények 1990 után megengedik annak „teljes vértékben” való kipróbálását, de aligha érhattünk volna el vele kiemelkedő eredményt, hiszen a magyar viszonyokhoz nem illeszkednek a német társadalomra szabott normák (Mellár).

Kétségtelen, hogy itt részben hipotézisek állnak szemben hipotézisekkel. A politikai rendszerváltozás történelmi pillanatában a fénypontján volt a szabadpiaci gazdaság-ideológia; az abból fakadó külső-belső nyomás, valamint a nemzetközi pénzügyi szervezetek ajánlásai együttesen olyan gazdaságpolitikai gyakorlatot kényszerítettek rá a külső eladósodottsággal küzdő kormányra, amely kritikus pontokon eltért a kormánypolitika elvi alapjául szolgáló szociális piacgazdasági koncepciótól. Ennek ellenére az 1990 után követett magyar gazdaságpolitika sok olyan elemet tudott felmutatni, amely lényegi pontokon különbözik a „neo-liberális konszenzus” elnevezéssel is illelhető fősodortól: ilyen a vállalkozás-fejlesztést szolgáló E-hitel, Start-hitel, a kiskereskedelmi egységek hazai tulajdonúak számára történő privatizációja. A piaci szereplők önszabályozásához fűződő illúziók korában figyelemre méltó minálunk a korai intézményépítés (hitelintézeti törvény, csődtörvény, számviteli törvény, majd a bank- és adószolidaritás). Ezek révén a magyar gazdaság bizonyos versenyelőnyre tett szert a térségbeli rendszerváltoztató országokkal szemben. Gondoljunk arra, hogy a cseh

gazdaságban az elmulasztott intézményfejlesztés és a pénzügyi közvetítő rendszer elmaradt megtisztítása egy évtizedre rá okozott váratlan recessziót, a lengyel gazdaságban szintén 2000 körül kerültek felszínre komoly iparszerkezeti gondok, amelyekhez hasonlókat mi az átalakulás első éveiben jórészt megoldottunk.

Az is eltér az akkori uralkodó világképtől, hogy a makrogazdasági stabilizálás és a deregulálás-liberalizálás mércéjén mérve a magyar rendszerváltozás graduálisabb volt a külső ajánlásoknál, és annál, amit a lengyel, cseh, orosz körülmények között megvalósítottak (az utóbbi különösen súlyos következményekhez vezetett).

A folyamatok elemzése alapján fogalmaztam meg (ezt az opponensek az értekezés főbb eredményei között emelték ki): a magyar rendszerváltozás mikrogazdasági értelemben nevezhető sokkszerűnek, de az intézményfejlesztés szükségszerűen graduális folyamat, a makrogazdasági politikára alkalmazható talán a fokozatosság – noha csak az akkori kor uralkodó felfogásához, valamint az akkori mainstream ajánlásait elfogadó országok gyakorlatához képest.

A szociális piacgazdaság koncepciója (és annak német gyakorlata a 2. világháború utáni időszakban) nagy hangsúlyt fektet a kis- és középvállalati szektor, és egészében a középrétegek („Mittelstand”) megerősítésére, a versenypolitikára, a tőke és a munka közötti érdekütköztetés intézményesített tárgyalásos kezelésére. E vonatkozásokban valóban éppen csak megindult a folyamat, ami a nehéz pénzügyi viszonyok miatt az Antall-kormány alatt nem bontakozhatott ki. Majd 1994 után más irányt vett a gazdaságpolitika, a KKV szektor megerősítése papíron maradt. A nagy külföldi befektetőkkel kötött privatizációs üzletek gyakorlata (lásd a közműszolgáltatók eladását), sőt az egyébként sokak által ajánlott exportorientáció is ekkor mind a nagyméretű cégek szektorát erősítette. Ennek következtében az elkerülhetetlennél is inkább kettészakadt a magyar gazdaság: lett egyfelől a tőkeerős és exportorientált nagy (zömében külföldi tulajdonú) cégek szektora, valamint a tőkehiányos és kis termelékenységű hazai szereplők szektora. 1998-tól leállt a privatizáció, és történtek lépések a kisebb magyar cégek megerősítésére. Ugyanakkor nem haladt előre az érdekegyeztetési kultúra kiépítése, sőt az első, majd a második Orbán-kormány inkább szembement a szociális piacgazdasági irányzat ajánlásaival. E helyütt nem kell végigvenni a magyar gazdaságpolitikai és politikai lépéseket annak érzékeltetésére, hogy a tényleges magyarországi gyakorlat miként fordult el a szociális piacgazdaság mint elvileg lehetségesnek gondolt rendszer-változat és gazdaságpolitikai irányzat ajánlásaitól. Ugyanakkor nem ok

nélkül van az, hogy a lengyel alkotmány vagy az EU alkotmány-tervezete tartalmazza ezt a fogalmat.

Opponenseimnek talán igazuk van a szociális piacgazdasági koncepció mai irrelevanciája dolgában, ám egyfelől a most fennálló viszonyokból nem következik, hogy eleve életképtelen, alkalmazhatatlan lett volna a koncepció a disszertációban elemzett történelmi szakaszban. Másfelől pontosan a fejlődési potenciálunkat visszahúzó szervezeti anomáliák (a gazdaság kóros dualitása, a verseny hiánya számos ágazatban) jelzik, hogy itt megoldatlan feladatok sora torlódott fel. Ezekre a szociális piacgazdaság a maga versenyélénkítő és vállalkozás-barát felfogásával meggyőződésem szerint sokkal jobb megoldás lett volna, mint ami a legutóbbi időkben körvonalazódik az állami tulajdon bővítése és a piacpótló állami beavatkozások formájában.

- - - - -

Az opponensek által említett szerkesztési, adattal kapcsolatos, formai és megfogalmazási kritikákat köszönettel vettem. A fentiekben említett és az itt részletesen nem taglalt egyéb megállapításokat, kritikai megjegyzéseket a téma további kidolgozása során hasznosítani tudom, ugyanez vonatkozik azokra a felvetésekre, amelyek nem az értekezésben tárgyalt anyagrészt opponálják, hanem inkább a további témabővítés irányait jelölik ki.

Budapest, 2014-03-14

Bod Péter Ákos